

Els costos de transició a economies de serveis: el cas de l'economia balear com una invitació al debat*

The costs of transition to service economies: the case of the Balearic economy as an invitation to debate

*per Carles Manera, Ferran Navinés, José Pérez-Montiel
i Miquel Quetglas Oliver***

Universitat de les Illes Balears

RESUM:

Aquest treball desenvolupa un càlcul sobre els costos de transició en l'economia balear. La idea d'explorar noves formes de creixement i bastir un nou model palesa un desafiament: tot resta en el terreny teòric, sense arribar a especificar el cost d'aquesta evolució vers una economia distinta. Es fa un treball contrafactual, amb tècniques senzilles sustentades sobre una robusta base de dades, a partir d'una pregunta inicial: si situéssim el nombre de turistes a Balears en la meitat de la xifra assolida el 2019, ¿quines implicacions tindria sobre altres grans agregats macroeconòmics? La conclusió és que tornar a dita meitat de turistes –anar a un decreixement turístic, la transició a un altre escenari econòmic– inferiria un cost d'uns 11.700 milions d'euros.

PARAULES CLAU:

Illes Balears, transició econòmica, economia turística, diversificació econòmica.

ABSTRACT:

This work develops a calculation on the costs of transition to the Balearic economy. The idea of exploring new forms of growth and building a new model poses a challenge: everything remains in the theoretical field, without specifying the cost of this evolution towards a different economy. A counterfactual work is carried out, with simple techniques based on a robust database, based on an initial question: if we placed the number of tourists in the Balearics at half the figure reached in 2019, what implications would it have on other large macroeconomic aggregates? The conclusion is that returning half of the tourists –going to a tourist decline, the transition to another economic scenario– would infer a cost of about 11.7 billion euros.

KEY WORDS:

Balearic Islands, economic transition, tourist economy, economic diversification.

Recepció: 04/03/2021. Avaluacions: 08/04/2021, 31/03/2021. Versió definitiva: 04/05/2021.

* Aquest treball s'insereix en el projecte d'investigació «¿Capitalismo mediterráneo?: éxitos y fracasos del desarrollo industrial en España, 1720-2020», PGC2018-093896-B-100, dirigit pel Dr. Jordi Catalan. Hom agraeix el suport del Ministeri de Ciència, Innovació i Universitats.

** Carles Manera ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0259-4207>; Ferran Navinés ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1981-638X>; José Pérez-Montiel ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8667-2980>; Miquel Quetglas Oliver ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1818-6491>.

Introducció

Diversificar l'economia balear, canviar el model de creixement, decreïxer, anar vers la sostenibilitat... Aquests i altres conceptes apareixen, dia a dia, en textos, declaracions de polítics i experts, organitzacions empresarials i sindicals i moviments socials.¹ Sense gaire concrecions. Tothom sembla tenir clar el diagnòstic, que descansa en la noció d'una certa saturació de l'economia turística –prèvia a la pandèmia– i la necessitat de repensar la pauta de creixement, un aspecte que, aleshores, sí que obre un ventall de propostes oposades. Des dels sectors empresarials, en general, la idea de mantenir la mateixa pauta de creixement turístic, especialitzat, tot incorporant-hi les modulacions necessàries per a fer-lo més «sostenible». Des de les formacions sindicals, la visió de preservar llocs de treball i millorar-ne la qualitat per a fugir d'una precarietat ben demostrada amb les dades de l'EPA i amb els estudis del Consell Econòmic i Social sobre la qualitat del treball, amb la invocació de canviar el model i de potenciar la formació de la classe treballadora. Des de l'ecologisme, la idea d'anar cap a un decreixement, una teoria que té una bibliografia acadèmica ampla, però en què urgeix l'anàlisi de casos pràctics que en facilitin molt millor la comprensió. I des de les administracions públiques, la perspectiva de transitar vers una altra pauta de creixement ha anat quallant, sobretot en els executius progressistes, fent-se ressò d'argumentacions i propostes pròpies i alienes, provinents dels agents econòmics i socials. Per la seva part, els experts, professors universitaris i analistes preconitzen igualment la importància d'incidir en un canvi de model, si bé no tothom es troba còmode amb aquesta acceptació, i es pot parlar més aviat de reformulació del creixement o de millora del model de creixement.

Disposem, diríem, que de centenars de planes de diagnosi, de reflexions teòriques, d'idees més o menys lluminoses, d'aportacions que sempre pretenen dir quelcom de nou en tot aquest panorama, i que en moltes ocasions semblen desaparèixer de les palanques escaients per tal d'aconseguir el miracle: baratar la forma de créixer.² Totes aquestes contribucions acaben per agradar, sobretot, a qui les for-

1. Des d'una perspectiva històrica, cal destacar que el 2002 la patronal, els sindicats i les organitzacions socials més representatives de la societat balear ja varen acordar que els límits de l'actual model de creixement en termes de pèrdua de nivells de benestar econòmic, laboral, social i mediambiental obligaven a plantejar-se la necessitat de millorar-ne el funcionament. Es reconeixien les dificultats que això suposava, ja que els beneficis de l'especialització turística apareixen a curt termini, però els costos en termes mediambientals només es poden visualitzar a llarg termini, per la qual cosa, sense un fort lideratge públic, es feia molt difícil acarar la seva transformació. Vegeu: http://www.caib.es/sites/ces/ca/d/2_preambul___221_kb-47/. CONSELL ECONÒMIC I SOCIAL DE LES ILLES BALEARS, *Memòria sobre l'economia, el treball i la societat de les Illes Balears*, Palma, CES, 2002-2019. La *Memòria* del CES es publica amb periodicitat anual, i suposa a hores d'ara el més complet compendi de dades socials i econòmiques de les Balears, amb la participació de prop de cent experts, professionals, investigadors i professors, de les diferents administracions públiques i de la Universitat de les Illes Balears.

2. La bibliografia és força abundant. Vegeu, a tall d'exemple: M. BLÁZQUEZ, I. MURRAY i J. M. GARAU, *El tercer boom. Indicadors de sostenibilitat del turisme de les Illes Balears, 1989-1999*,

mula, que entra dintre d'un cert cofoisme intel·lectual. Val a dir que, en aquest aspecte, tots hem incorregut en dit plantejament: sense voler frivolitzar, sempre és més confortable llançar idees, documents, dades i argumentacions de tota mena des de les estables i particulars barreres professionals, que enfrontar-se a la quotidianitat de l'economia real, en els ponts de comandament: quan s'ha de decidir, s'ha de prioritzar, s'ha d'assignar un recurs escàs que segurament s'haurà de traure d'una altra finalitat que, de ben segur, un altre interlocutor considera crucial. Es tracta dels costos d'oportunitat i, per extensió, costos de transició, que massa sovint s'obliden.

Nosaltres ens trobem igualment corpresos per aquesta tendència, atès que amb els nostres treballs hem contribuït a aquesta mena de paràlisi reflexiva. Davant d'això, l'objectiu (força discutible; però, si més no, té com a tendència concretar més el que exposen els conceptes que es promulguen) d'aquest text és mesurar quins podrien ser els costos d'oportunitat o costos de transició d'un model de creixement a un altre, tot partint de dades reals i fent un exercici numèric, breu, totalment temptatiu. Hem organitzat l'exposició de la manera següent. En l'apartat *El gran desafiament*, després d'aquesta introducció, aportem la noció de la problemàtica dels costos de transició. En el punt *Què genera el creixement econòmic?* abordem la qüestió teòrica –que pensem que paga la pena de recordar: d'ací la seva extensió– de com es «fabrica» el creixement econòmic, per tal d'inserir la idea dels costos de transició apuntada en l'apartat precedent. Finalment, en l'epígraf *Un intent per a mesurar els costos de transició* es planteja una hipòtesi, en relació amb els postulats teòrics exposats, sobre quins poden ser els costos de transició per a Balears, a partir d'un supòsit que s'explicitarà. Hom és conscient que aquestes dades són incompletes i no es poden considerar, en absolut, com a definitives ni de bon tros: el camp de treball és obert per a noves aportacions. Però tenen una virtualitat: com diem, concreten més la qüestió. Aquest és, repetim, el nostre objectiu primordial en aquesta primerenca investigació sobre el tema. En efecte, passar de la vessant teòrica, filosòfica, conceptual, a una esfera més pràctica, específica, que identifiqi dades concretes, per modestes que semblin. Això representa un salt qualitatiu gens negligible. Per a cloure, la recerca es tanca amb unes conclusions.

Palma, Centre d'Investigació i Tecnologies Turístiques de les Illes Balears, 2002; J. BUADES, *Exportando paraísos. La colonización turística del planeta*, Palma, La Lucerna, 2006; C. MANERA, *L'eixam i les abelles. Per un nou model de creixement a les Illes Balears*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2009; C. MANERA, *La recta raó. Economia, història econòmica i sostenibilitat a les Illes Balears*, Palma, Editorial Moll, 2010; O. RULLAN (dir.), *Els indicadors de sostenibilitat socioecològica de les Illes Balears (2003-2008)*, Palma, Colonya, Caixa Pollença - Sampil - UIB, 2010; C. MANERA i I. MURRAY, «Mesurar l'economia balear amb òptica ambiental: anotacions preliminars i proposta de treball», *Butlletí de Conjuntura Econòmica de les Illes Balears*, Conselleria d'Economia, Hisenda i Innovació, Govern de les Illes Balears, novembre 2009; I. MURRAY, *Capitalismo y turismo en España*, Barcelona, Alba Sud, 2015; i C. MANERA i F. NAVINÉS, *La indústria invisible*, Palma, Leonard Muntaner Editor, 2018.

El gran desafiament

Un model de creixement no es canvia de manera abrupta ni es formula per decret. La història econòmica ensenya que les pautes de creixement són graduals, evolutives, i suposen estira-i-arronses tant en les estructures productives com en les socials i culturals. Massa sovint s'ha pretès que, amb la irrupció de governs progressistes, es transformin els models productius de manera accelerada, ràpida, com si l'economia fos un laboratori en què barrejant les substàncies adients s'obté el producte final que volem. Les transformacions econòmiques i socials disruptives són processos complexos i contradictoris que defugen del curt termini i abasten horitzons de mitjà i llarg termini que anomenem les fases de transició. No entendre això, d'una banda, comporta caure en plantejaments totalment irrealistes i, d'una altra, alhora, identifica l'absència d'enteniment del que són les ciències socials.³ Amb això no volem dir que no es manifestin crítiques i projectes contraris als que un govern pot estar desenvolupant, sinó que es consideri, correctament, que el fet d'administrar recursos públics no és pas tan senzill com pot semblar des de palestres compromeses socialment, però allunyades dels centres de decisió política directa.

En tal sentit, un cop arribats a les institucions, la falta d'aplicabilitat de les iniciatives promeses abans d'assolir el poder polític, bé per inexistència dels recursos financers peremptoris i esperats, o bé per la complexitat social que suposa l'acció de govern, és titllada de dejecció de principis, d'oblit dels projectes enunciats i, fins i tot, de traïció, en la seva expressió més sagnant i dràstica. Els destinataris de tot plegat són els nous governants, als quals es qualifica d'acomodaticis; els emissors, els antics companys de viatge polític, que es veuen decebutos. Estem parlant, doncs, de política econòmica. En aquest punt, manquen corretges de transmissió entre les formacions polítiques i els col·lectius socials per tal d'explicar i alhora fer entendre la complexitat de les situacions concretes, quan s'han conegudes, en les quals hi ha o pot haver-hi.⁴

3. Cal recordar en aquest punt Assar Lindbeck, economista suec de gran influència en la socialdemocràcia i visionari de l'estat del benestar. Les seves paraules són meridiane: és possible fer recerca econòmica, però és més difícil que en ciències naturals. Treballar amb el comportament humà, que implica no només condicionants econòmics i socials, sinó també psicològics, dificulta moltíssim la presa de decisions, que no està subjecte sempre a automatismes gairebé matemàtics. Sobre això, vegeu un seguit de treballs que, entre altres vessants, reflexionen sobre aquest aspecte: W. J. BAUMOL, *Mercados perfectos y virtud natural. La ética en los negocios y la mano invisible*, Madrid, Col·legi Oficial d'Economistes de Madrid - Celeste Ediciones, 1993; E. HELPMAN, *El misterio del crecimiento económico*, Barcelona, Antoni Bosch, 2007; D. ACEMOGLU i J. ROBINSON, *El pasillo estrecho: Estados, sociedades y cómo alcanzar la libertad*, Barcelona, Deusto, 2019; A. V. BANERJEE-E. DUFLO, *Buena economía para tiempos difíciles*, Madrid, Taurus, 2020; B. MILANOVIC, *Capitalismo, nada más*, Madrid, Taurus, 2020.

4. Vegeu sobre aquestes qüestions els treballs ja clàssics, de gran utilitat per a treballar el cas de les Balears, d'A. O. HIRSCHMAN, *La estrategia del desarrollo económico*, Mèxic, Fondo De Cultura Económica, 1961; N. KALDOR, *Ensayos sobre estabilidad y desarrollo económico*, Madrid,

- Absència de recursos pressupostaris.
- Dislocacions importants en les interlocucions amb empresaris, sindicats i societat civil.
- Problemes administratius i/o jurídics que compliquen la presa ràpida de decisions.
- El coneixement d'informacions que no se sabien al marge de l'exercici del poder públic, fins al punt que això pot fer variar alguns dels plantejaments inicials.
- Un context polític general que és força més complicat del que es pressuposava.

Entendre tots aquests vectors en el seu conjunt significa un gran esforç per als nous governants, als quals es reclamen solucions expeditives en escenaris presidits per, com a poc, els cinc elements abans descrits. És evident que ningú no ha de defugir les seves funcions: ni els empresaris, ni els sindicats, ni les organitzacions cíviques. El que sí que sembla rellevant és que, en temps molt convulsos i volàtils, es tingui plena consciència que l'acte de governar no és simplement un acte voluntarista: requereix recursos, habilitats, capacitats i, sobretot, unes enormes dosis de governança, si es volen tirar endavant o enllestir projectes comuns. Heus ací la cruïlla. Per fer-li front, és cabdal pensar en què entenem per creixement, per analitzar més correctament la possible evolució envers noves pautes productives.

Què genera el creixement econòmic?

Aquest interrogant persegueix a tots els economistes i historiadors econòmics. Conèixer-ne la resposta, saber quina és la pedra filosofal que activa el creixement, constitueix un factor que esperona programes d'investigació, publicacions acadèmiques i divulgatives, discussions enceses, seminaris i receptaris més o menys imaginatius.⁵ El debat sobre per què creixen uns països o unes regions i no ho fan uns altres, torna a ser damunt la taula. Si a això li sumem una altra controvèrsia, com ara el canvi d'un model productiu, d'una pauta de creixement, tindrem una altra línia de debat en què tothom, per separat, sembla tenir la clau, la tecla adient, la solució.

Simon Kuznets definia el creixement econòmic com l'augment a llarg termini de la capacitat per aportar a la població un conjunt de béns econòmics cada

Tecnos, 1969; i A. THIRLWALL, *La naturaleza del crecimiento económico*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 2003.

5. De forma introductòria: A. LEWIS, *Teoría del desarrollo económico*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1968; D. RAY, *Economía del desarrollo*, Barcelona, Antoni Bosch Editor, 1998; D. LANDES, *La riqueza y la pobreza de las naciones*, Barcelona, Crítica, 1999; R. BARBERÀ i L. M. DONCEL, *La moderna economía del crecimiento*, Madrid, Síntesis, 2003; H. J. CHANG, *Retirar la escalera. La estrategia del desarrollo en perspectiva histórica*, Madrid, Libros de la Catarata, 2004; E. S. REINERT, *La globalización de la pobreza*, Barcelona, Crítica, 2007; J. MADRICK, *Age of Greed*, Nova York, Alfred Knopf, 2011; D. RODRIK, *Una economía, muchas recetas. La globalización, las instituciones y el crecimiento económico*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 2011; J. MADRICK, *Seven Bad Ideas*, Nova York, Alfred Knopf, 2014; R. GORDON, *The Rise and Fall of American Growth*, Princeton, Princeton University Press, 2016.

cop més diversificat, capacitat que se sustenta en l'avanç tècnic i en els ajustaments institucionals i ideològics que s'hi requereixen.⁶ El concepte presentat per aquest gran economista implica la simbiosi entre creixement econòmic (és a dir, progrés tecnològic i increment de la productivitat dels factors) i, això és determinant, canvi estructural, és a dir, l'augment de la quantitat i la qualitat dels factors que s'han de produir en un marc organitzatiu adient. La noció de Kuznets no ha perdut vigència i, al nostre entendre, sintetitza el que cal tenir en compte quan tractem d'analitzar un procés de creixement observat en el mitjà i llarg termini, sense perdre de vista la perspectiva més immediata de la conjuntura econòmica. La seva aplicabilitat a Balears és escaient. Ací, el plantejem com a gran rerefons teòric d'un tema que tot just se sol albirar de manera recurrent en el cas de l'economia illenca, però que en molt poques ocasions es concreta de manera tangible: la necessitat, o no, de canviar el model vigent de creixement econòmic a les Illes.

En el model de creixement balear es produeixen uns fenòmens generalistes idèntics als observats en altres contrades, que han estat analitzats per la història econòmica i l'economia aplicada. La seqüència és clara i es pot estilitzar així. Els recursos entren en un procés econòmic complex, en què les bases tecnològica i social exigeixen criteris i resultats d'eficiència i d'escala i «expulsen» a l'exterior residus i tota mena d'impactes, coneguts com externalitats. La vertebració de tot aquest circuit sobre fonaments de desenvolupament humà parteix d'un fet decisiu, l'acumulació d'informació (en el sentit que Ramon Margalef ha exposat pel que fa als ecosistemes).⁷ I és justament aquest desenvolupament humà el que ha de repercutir sobre els dos vectors abans indicats: l'eficiència i l'escala. Les externalitats, en aquest punt, s'entenen com a escenaris de conflicte, i infereixen, com a mínim, tres interrogants clars:⁸

- Qui les produeix?
- A qui afecten?
- Com les perceben els afectats?

6. S. KUZNETS, *Economic Change*, Nova York, Norton, 1953.

7. R. MARGALEF, *Una ecología renovada a la medida de nuestros problemas*, Lanzarote, Fundación César Manrique, 1996.

8. Visions més desenvolupades i preguntes a: N. GEORGESCU-ROEEN, *La ley de la entropía y el proceso económico*, Madrid, Fundación Argentaria - Visor, 1996; J. M. NAREDO i A. VALERO, *Desarrollo económico y deterioro ecológico*, Madrid, Fundación Argentaria - Visor, 1999; J. MARTÍNEZ ALIER i J. ROCA, *Economía ecológica y política ambiental*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 2000; L. R. BROWN, *Ecoeconomía. La construcción d'una economia per a la Terra*, Barcelona, Centre Unesco de Catalunya, 2002; J. M. NAREDO, *Raíces económicas del deterioro ecológico y social*, Madrid, Siglo XXI, 2006; R. COSTANZA *et al.*, *Sustainability or Collapse?*, Massachusetts, MIT, 2007. Aportacions que permeten contextualitzar el problema energètic a: V. SMLL, *Energías*, Barcelona, Crítica, 2001; J. CARADONNA, *Sustainability, a History*, Oxford, Oxford University Press, 2014; i A. MALM, *Fossil Capital*, Nova York, Verso, 2016.

Situar el discurs en aquest terreny condueix a abordar polítiques realistes envers l'impacte negatiu del creixement econòmic, des de l'òptica ecosocial. És aleshores quan les externalitats esdevenen oportunitats: s'ha donat, així, el gir de pensament necessari per tal d'afrontar una reorientació en el model de creixement. Les qüestions que s'obren tenen un abast diferent, però sorgeixen de les anteriors: qui suscita el conflicte?; contra qui?; i amb quins arguments i amb quines solucions? Això es pot concretar encara més en dues línies metodològiques precises. Una, que canviï la noció existent en el balanç cost-benefici (¿convé créixer d'una manera determinada si els resultats a mitjà termini poden ser nocius, o bé cal créixer sense planificar, mínimament, el futur?). La segona: amb l'aplicació d'una *tecnosfera* ja existent, generadora de menys externalitats negatives, que descansa sobre dos eixos: l'adaptabilitat i el caràcter transformador.⁹

Les èpoques de bonança econòmica haurien d'arraconar allò que tots qualifiquem d'urgent (la gestió diària de la cosa pública) per centrar una part de les nostres capacitats en allò que és important (les estratègies que faciliten el perllongament del benestar). Perquè els canvis en els models econòmics no tenen costos zero. En efecte, passar d'un model A caracteritzat per ser molt intensiu en el consum de recursos naturals, depredador en la seva expansió territorial, centrat exclusivament en les taxes incrementalistes de creixement del PIB i amb una elevada pressió demogràfica (per esmentar tot just uns vèrtexs d'un polígon molt més complex), a un model B més respectuós amb l'entorn, més preocupat per la qualitat que per la quantitat i més abocat al desenvolupament que al creixement, no es fa d'un dia per l'altre. El procés és complicat, lent, i està marcat per incerteses i indecisions i per la tensió inherent a tota situació de canvi que hom preveu com a necessari des del moment en què, tant les administracions com alguns agents econòmics i socials, constaten el sòtil de l'actual pauta de creixement. La transició d'un model en què l'economia ha funcionat de manera compulsiva, amb escassos límits per part de les administracions, sense contrapartides que compensin les externalitats negatives que ha provocat, a un altre model que persegueix racionalitzar el creixement i entrar en paràmetres més clars de desenvolupament humà (en el sentit que Amartya Sen ha estimulat en les seves investigacions sobre qualitat de vida), comportarà costos de tota mena que no es poden pas ignorar.¹⁰ Aquests costos –és a dir, les contradiccions i tensions que signifiquen baratar la forma del creixement– s'expliciten en unes vessants concretes, que abasten escenaris de caràcter social, cultural, econòmic i polític, i que tot just s'esbrinen:

9. És important sobre tot això, amb el cas de les Illes Balears com a focus d'anàlisi holístic: CONSELL ECONÒMIC I SOCIAL DE LES ILLES BALEARS, *Estudi sobre la prospectiva econòmica, social i mediambiental de les societats de les Illes Balears a l'horitzó 2030 (H2030)*, Palma, CES-UIB, 2019.

10. Vegeu especialment: A. SEN, *Sobre ètica y economía*, Madrid, Alianza, 1989; C. ARNSPESGER i P. VAN PARIJS, *Ètica económica y social. Teorías de la sociedad justa*, Barcelona, Paidós, 2009; J. STIGLITZ, *El precio de la desigualdad*, Madrid, Taurus, 2012.

- Social: sindical, empresarial, associatiu, de comunicació.
- Cultural: canvis en les premisses dominants.
- Econòmic: dificultats en el mercat de treball, nous processos formatius, protagonisme del sector públic per regular els costos de transició.
- Polític: la fuga de la contemporització per centrar-se en els plantejaments estratègics, amb la idea clara que les tendències al canvis no són sempre ben acceptades, ni compreses, ni assumides per tothom.

En conjunt, és el canvi estructural de què parlava Kuznets, transformació que manifesta iniciatives que res tenen a veure amb l'equilibri teòric que els models econòmics sempre preconitzen.¹¹ Però tornem als nostres grans interrogants: per què creix una economia? I per què no ho fa? Aquests dos interrogants han bastit bona part dels discursos en el pensament econòmic modern. Les preguntes així formulades palesen clars signes d'abstracció: reclamen concrecions més estrictes, elements més o menys descriptius, factors en definitiva que siguin identificadors i que infereixin una aproximació més curosa a la generació de coneixement.

D'ençà de la primera revolució industrial, ens hem convençut que les tesis smithianes i ricardianes presidien la més plausible de les explicacions: la llibertat de comerç, els avantatges comparatius i l'especialització integraven un triangle potent que navegava amb determinació i fermesa envers el creixement econòmic. Tot just el malthusianisme s'encarregava de deturar el molt moderat optimisme dels clàssics, d'altra banda, veritablement pessimistes quant a les seves diagnòs. Però sabem que el pretès liberalisme econòmic fou més una proclama ideològica que no pas una recepta d'aplicabilitat infal·lible: bona part, per no dir tots, els països que s'industrialitzen en el decurs del segle XIX ho fan sobre premisses més aviat proteccionistes, per sobre dels paradisos lliurecanvistes que es recitaven gairebé de memòria, com va demostrar Friederich List.¹² Les salvaguardes de les indústries mateixes, mitjançant severes polítiques aranzelàries –subratllava l'eminent economista germànic–, foren les estratègies establertes per les noves nacions emergents arran de la segona revolució industrial –tot en un escenari de patró monetari gairebé únic, malgrat el bimetal·lisme–, mentre Gran Bretanya, fins aleshores líder indiscutible de l'economia moderna, pregonava una llibertat mercantil que, en els seus orígens, no aplicà mai. Heus aquí una gran contradicció del creixement: la posada en pràctica d'uns determinats eixos d'actuació que no sempre es corresponen amb les premisses teòriques que pretesament els sustenten.

La perifèria europea, mentrestant, conegué processos tortuosos, mancats de la innovació tecnològica més pregona, amb pautes de creixement desiguals. I, si

11. L'encaix amb les tesis de desequilibri empresarial o de «destrucció creadora» de Schumpeter, hi és present; en particular a J. A. SCHUMPETER, *Teoría del desenvolvimiento económico*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1975.

12. F. LIST, *Sistema nacional de Economía Política*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1997; també CHANG, *Retirar...*

encara hi acostem la lupa de l'anàlisi econòmica, les visions regionals del creixement són força més colpidores: podem esbrinar, podem intuir, fins i tot en alguns casos podem demostrar, que fou possible créixer amb poc carbó, amb escasses innovacions tecnològiques de primera generació, amb les absències dels vectors clau de les revolucions industrials; clar i llampant: sense el sorollós moviment de la nova mecanització. Impossible, diran els seguidors de David Landes, sustentat en les teories d'un Prometeu desencadenat: impossible créixer sense increments en la productivitat, en la formació reglada dels treballadors, en l'accés més directe a les matèries primeres peremptòries. Impossible..., però cert, diríem els que hem posat una lent encara més poderosa a la nostra imaginada visió. El cas balear és ben il·lustratiu respecte a això.

Leconomista i l'historiador econòmic, davant aquest escenari, avantposen el concepte de desenvolupament sense eludir la idea clara, acadèmica –totèmica, si se'ns permet–, del creixement crematístic de l'economia. Perquè, anem a veure, ¿fou interessant per als obrers de Manchester créixer industrialment? El debat, com és sabut, és vell i alhora nou: quins foren els costos socials de l'avenç de la indústria, de l'abandonament del camp, de l'embranchida urbanística? Les perspectives divergeixen, però es poden matisar força si la idea que pul·lula rau en les formes de vida, les condicions de vida, els nivells de vida, les cultures vitals dels protagonistes socials del progrés de les indústries líders.¹³

Els economistes no encerten endevinar per què un espai geogràfic concret evoluciona d'una determinada manera, mentre que un altre, amb unes condicions similars, ho fa d'una altra manera ben diferent. Un creix i avança; l'altre retrocedeix o s'estanca. Ara per ara, sabem que els *caeteris paribus* no existeixen. La visió *biològica* de l'economia, que tant deu a Nicholas Georgescu-Roegen, fa pensar en la mobilitat de tots els factors i la gènesi desballestadora de tot el procés: no hi ha punts mitjans d'equilibri, poques vegades veurem formats òptims, en rares ocasions es dibuixen amb claredat corbes lafferianes. Pensem en els incentius, assevera William Easterly, per a qui la consecució del creixement és factible gràcies a estímuls materials concrets. O en una relectura marshalliana de les economies *districtuals* i dels nous factors de localització, aquesta nova geografia econòmica

13. El vell debat d'optimistes i pessimistes quant a l'impacte de la industrialització s'ha enriquit amb una potent línia d'investigació sobre l'avenç de la desigualtat en les societats industrials i menys desenvolupades, un aspecte que també s'ha inserit en la mateixa interpretació del naixement i el procés de la revolució industrial britànica. Cf.: E. A. WRIGLEY, *Poverty, Progress and Population*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004; B. MILANOVIC, *La era de las desigualdades*, Madrid, Sistema, 2005; R. WILKINSON i K. PICKETT, *Desigualdad: un análisis de la (in)felicidad colectiva*, Madrid, Turner, 2009; J. WILLIAMSON, *Comercio y pobreza*, Barcelona, Crítica, 2012; R. C. ALLEN, «Class structure and inequality during the industrial revolution: lessons from England's social tables, 1688- 1867», *The Economic History Review*, [first published on-line], 2018; J. NORBERG, *Progreso*, Barcelona, Deusto, 2018. S. PINKER, *En defensa de la Ilustración*, Barcelona, Paidós, 2018; T. PIKETTY, *Capital e ideología*, Barcelona, Deusto, 2020; A. DEATON i C. DEATON, *Muertes por desesperación y el futuro del capitalismo*, Barcelona, Deusto, 2021; E. SÁEZ i G. ZUCMAN, *El triunfo de la injusticia*, Madrid, Taurus, 2021.

que ha apuntat Paul Krugman.¹⁴ Però continuem comunicant allò que es produeix com a excepció i no pas com a regla conductual, com a pauta registrada i copsada per la experiència històrica. És ací on l'economista es troba despul·lat de teories avalades per un caramull de fórmules matemàtiques amb contrastos escassos amb la realitat, la tossuda situació de les coses, el comportament irracional de les persones i dels agents econòmics, els elements desequilibrants –i, per tant, desequilibradors– dels grups empresarials.

Del creixement sustentat sobre el localisme de les matèries primeres hem passat a la descripció del creixement endogen; del determinisme geogràfic, a altres factors que emfasitzen la idea d'un capital humà format, més il·lustrat, més capaç per a reblanir i domesticar les forces exteriors. Inútil fuga. Aquestes forces exteriors existeixen malgrat els governs, a pesar de les estratègies d'alguns segments empresarials. I la internacionalització de les activitats econòmiques –la presència en els mercats– molt sovint es palesa per accions individuals, que acaben confegint xarxes més o menys pregones –fins i tot punyents– o modestes, que superen les disposicions legals, les normes dels estats, les prèdiques de les classes polítiques. És molt factible que el misteri del creixement s'edifiqui sobre aquests vímetes esponeçosos i flexibles, que s'esmunyen dels controls estrictes dels observadors públics i que tanquen el cistell del progrés econòmic amb les connexions, amples o l'il·liputenques, de les demandes amb les ofertes. No hi haurà, tanmateix, punts d'equilibri convencionals. El desequilibri, el trasbals de l'acció i de la desesperació, haurà generat l'espurna del creixement. Quina fórmula és capaç de sintetitzar això?

En aquest respecte, dues preguntes són pertinents:

- Tornarà, amb el temps, el creixement econòmic diguem-ne «sostingut», atenent la gran incertesa present?
- És la mesura del PIB la correcta per a identificar el progrés?

Aquests interrogants –i el conjunt de reflexions que hi hem exposat– s'hi troben en el nucli dels debats existents a Balears, encara que es formulin d'una manera distinta.¹⁵ Però val a dir que igualment els localitzem en el pensament econòmic actual.

14. A. MARSHALL, *Industry and trade*, Londres, 1919; P. KRUGMAN, *Geografía y comercio*, Barcelona, Antoni Bosch Editor, 1992; W. EASTERLY, *En busca del crecimiento: andanzas y tribulaciones de los economistas del desarrollo*, Barcelona, Antoni Bosch Editor, 2003; G. BECATTINI, *La oruga y la mariposa. Un caso ejemplar de desarrollo en la Italia de los distritos industriales: Prato (1954-1993)*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 2005; W. EASTERLY, *The Tyranny of Experts*, Nova York, Basic Books, 2014.

15. Perspectives de conjunt de l'economia balear a: E. REIG i A. PICAZO, *Capitalización y crecimiento de la economía balear, 1955-1996*, Bilbao, Fundación BBVA, 1998; G. LÓPEZ CASASNOVAS i J. ROSSELLÓ (dir.), *Informe de situación, Islas Baleares. Serie Estudios Regionales*, Bilbao, Servicio de Estudios del BBVA, 2003; M. BELTRÁN, A. COSTA i F. NAVINÉS (dir.), *Comportament de la productivitat i la competitivitat a les Illes Balears*, Palma, CES, 2005; J. A. HERCE (dir.), *L'economia de les Illes Balears: diagnòstic estratègic*, Barcelona, La Caixa, 2008; F. NAVINÉS i M. ALENYÀ, *L'economia balear, 1970-2000*, Palma, Conselleria d'Economia i Hisenda, 2010.

Els treballs de Joel Mokyr preveuen creixements econòmics sustentats sobre les columnes de la innovació, que esperonarà activitats concretes, com ara la tecnologia làser, la ciència mèdica, l'enginyeria genètica o la impressió 3D. Per contra, Robert Gordon explica que les etapes de creixement econòmic estable i elevat són poc probables (prediu taxes que no arribaran a l'1%). Un contrast, per tant, ben notori.¹⁶

La tesi de Gordon avala d'alguna manera el model de creixement de Robert Solow; segons aquest economista, amb el temps –és a dir, en el llarg termini– el creixement s'alentirà.¹⁷ La innovació esdevé important, en el marc d'una anàlisi pregona de la productivitat total dels factors (PTF), és a dir, les contribucions de capital, treball i altres components –poc clarificats, i que es coneixen amb el nom de «residu de Solow»– en la conformació del PIB. Aquesta darrera peça és una ombra per a un enteniment més escaient; de fet, el mateix Solow definí la PTF com «una mesura de la nostra ignorància».¹⁸ Les posicions de Mokyr, per la seva banda, tenen un seguiment en les teories de Paul Romer: un optimisme que rau en la incentivació de la recerca, de la innovació i de l'educació, és a dir, de tota la munió que compon el capital humà enfront del capital físic.¹⁹ Ara bé, totes les contribucions esmentades, i tot just telegrafiades, tenen un punt en comú, al nostre entendre: comprimeixen la complexitat del món real en relativament pocs elements. Estem davant les posicions i les anàlisis d'economistes de referència que, no obstant això, basteixen els seus postulats des de perspectives molt generalistes: hom tracta l'economia com un sumatori perfecte, al marge de les decisions individuals, que poden variar moltíssim, entre els individus. Decisions no sempre esperades i previsible, ni tampoc necessàriament racionals.²⁰ Sens dubte, les intuïcions de

16. J. MOKYR, *La palanca de la riqueza: creatividad tecnológica y progreso económico*, Madrid, Alianza Editorial, 1993; J. MOKYR, *Culture of Growth. The origins of the Modern Economy*, Princeton, Princeton University Press, 2017; GORDON, *The Rise...* En aquest context cal situar igualment les tesis de la tercera i quarta revolucions industrials, que sustenten el seu desenvolupament en l'impuls de les energies renovables descentralitzades, internet, la nanotecnologia, la biotecnologia i la robòtica, entre altres nínxols de mercat i de possibilitats inversores; cf. J. RYFKIN, *La Tercera Revolución Industrial*, Barcelona, Paidós, 2011; K. SCHWAB, *La Cuarta Revolución Industrial*, Madrid, Debate, 2016.

17. R. SOLOW, *La teoría del crecimiento: una exposición*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1969.

18. El creixement de la productivitat total dels factors és el que resta després que comptabilitzem tot el que podem mesurar. Captura el fet que avui treballadors amb el mateix nivell educatiu i que treballen amb les mateixes màquines i els mateixos *inputs* produeixen per cada hora treballada més que l'any anterior. Això reflecteix en part el progrés tecnològic. Ara bé, la PTF també augmenta quan hom descobreix noves formes de reduir els residus o de disminuir el temps que les matèries primeres o els treballadors es veuen obligats a romandre improductius. Tot això és una conseqüència de la innovació.

19. P. ROMER, «Human Capital and growth: theory and evidence», *NBER*, Working Paper 3173, 1988; P. ROMER, «Capital Accumulation in the Theory of Long-Run Growth», dins R. J. BARRO (ed.), *Modern Business Cycle Theory*, Cambridge, Harvard University Press, 1989.

20. Una crítica demolidora a aquesta noció escolàstica de l'economia, amb importants desqualificacions, sobretot, a la microeconomia, a S. KEEN, *La economía desenmascarada*, Madrid, Capitán Swing, 2015.

Solow –importància de la innovació tecnològica– i de Romer –el flux de les idees que emanen d’un dinàmic capital humà– són de gran interès com a context per a l’economia balear; però també ho són les premisses de Gordon i Mokyr, dos historiadors econòmics que adopten majors profunditats cronològiques als seus estudis i, per tant, esmicolen molt més la complexitat de les situacions.

Les palanques per activar el creixement resten, aleshores, boiroses: la intuïció de l’economista –a partir de la seva formació, que pot ser més o menys ortodoxa– contribueix a adoptar una via –per exemple, l’estímul de la inversió– o una altra –posem per cas la reducció de la pressió fiscal–, més o menys marcada per un posicionament ideològic. De l’àmplia bibliografia disponible, paga la pena de rescatar l’aportació de Ezra Vogel, que supera millor l’abstracció dels models de Solow i Romer.²¹ Per a Vogel, la recepta per a un creixement permanent i ràpid era disposar de bones relacions laborals, la seguretat amb baixos índex de criminalitat, bones escoles i funcionaris d’elit, amb perspectives a llarg termini. És a dir: amb pensament estratègic. D’alguna forma, l’autor indica la capacitat de tenir institucions inclusives –en la línia de Daron Acemoglu i James Robinson– i, alhora, és capaç de concretar més les seves propostes.²² Creiem que aquestes referències teòriques són d’utilitat per a entendre millor les orientacions en el creixement econòmic balear: tecnologia, innovació, capacitats inclusives de les institucions, línies mestres i específiques de desenvolupament, planificació estratègica, governança.²³

Tampoc no podem oblidar una aproximació més realista al procés de desenvolupament balear. La irrupció del turisme de masses, a partir de la segona meitat del segle XX, i les dotacions privilegiades de les Illes Balears en recursos naturals, empresarials i de localització dins una economia lliure de mercat, inferiren inversions guiades per les rendibilitats diferencials del capital, les quals, orientades cada cop més cap al turisme, varen trastocar les pautes tradicionals d’acumulació, cosa que va provocar el procés de terciarització més important dins el conjunt d’economies regionals de l’Estat, tal com han demostrat les investigacions de Ferran Navinés.²⁴

21. E. VOGEL, *Japón núm. 1*, Barcelona, Editores Técnicos Asociados, 1981.

22. D. ACEMOGLU i J. ROBINSON, *¿Por qué fracasan los países?*, Barcelona, Deusto, 2012.

23. Des d’una òptica general: T. SCHULTZ, «Education and Economic Growth», dins N. HENRY, *Social Forces Influencing American Education*, Chicago, 1961; A. VÁZQUEZ-BARQUERO, *Desarrollo, redes e innovación. Lecciones sobre desarrollo endógeno*, Madrid, Pirámide, 1999; A. VÁZQUEZ-BARQUERO, *Las nuevas fuerzas del desarrollo*, Barcelona, Antoni Bosch, 2002. D. WARSH, *El conocimiento y la riqueza de las naciones*, Barcelona, Antoni Bosch, 2008.

24. F. NAVINÉS, *Terciarització a les Balears: 1970-1981*, tesi doctoral, Palma, Universitat de les Illes Balears, 1987. S’han publicat, alhora, visions generalistes, algunes epidèrmiques i d’altres de més pregones, sobre l’impacte del turisme a Balears; vegeu R. J. BUSWELL, *Mallorca and Tourism. History, Economy and Environment*, Bristol-Buffalo-Toronto, Chanel View Publications, 2011; E. SCHÖNHERR, *Modernes Mallorca. Von der Insel mit Industrie zum Touristenparadies*, Berlín, Logos Verlag, 2019. L’estudi dels empresaris hotelers té exemples concrets en J. BUADES, *Do not disturb Barceló. Viaje a las entrañas de un imperio turístico*, Barcelona, Icaria, 2009; E. SAN ROMÁN, *Viajes y estrellas. Miguel Fluxá, una historia de emprendimiento*, Iberostar Madrid, Group, 2019. Una visió de conjunt a C. MANERA, «La internacionalización de las cadenas hoteleras españolas: el caso de Baleares, 1980-2012», *Revista de la Historia de la Economía y de la Empresa* 7, 2014.

Des d'aquesta perspectiva no hi ha dubte que si el coronavirus, i la fase posterior, trastoca el patró de rendibilitats, i això fa menys rendibles les inversions turístiques i més profitoses les alineades amb la nova societat del coneixement, la innovació i la digitalització, això activaria la palanca més potent per acarar la diversificació cap a un terciari que generi més valor afegit, més treball de qualitat, més benestar i més equilibri mediambiental, ja que són inversions poc consumidores de territori i que aprofiten al màxim les economies urbanes d'aglomeració.

Tot plegat serà determinant per a fer aproximacions més ajustades als costos de transició en un canvi de model. En aquest context, cal tenir en compte dues consideracions:

1. Ens trobem davant d'una «revolució tecnològica» –en el sentit del paradigma tecnoeconòmic exposat per Carlota Pérez–, que suposa un conjunt de tecnologies, de productes, de noves indústries –molt dinàmiques– que impulsen un desenvolupament diferent al llarg termini.²⁵ En aquesta línia interpretativa, la cinquena revolució tecnològica (era de la informàtica i de les telecomunicacions, seguint amb la classificació de Pérez) estimula una sèrie de factors amb clara aplicabilitat al món d'un turisme de masses ja consolidat: l'ús intensiu de la informació –amb sòlids fonaments en la microelectrònica–, l'organització en xarxa, la importància del coneixement aplicat a la nova activitat, la proliferació de nínxols de mercat que obeeixen a canvis en la demanda, la comunicació global i instantània –a través d'internet–, i l'adaptabilitat i cooperació interior i exterior –en forma de clústers–.²⁶ La constel·lació d'innovacions inherent a aquest canvi complex infereix, al seu torn, altres infraestructures, altres productes i processos. L'orientació per rejevenir indústries ja madures, les diferents orientacions en l'organització productiva, una major capacitat derivada –que comporta increments en la productivitat en els primers estadis del fenomen– i, en definitiva, els canvis estructurals que, en conjunt, significa aquest trasbals econòmic, condueixen a un corollari essencial: l'adopció de nous motors de creixement, en unes coordenades expansives de desenvolupament econòmic.²⁷

25. C. PÉREZ, *Revoluciones tecnológicas y capital financiero: la dinámica de las grandes burbujas financieras y las épocas de bonanza*, Mèxic, Siglo XXI, 2002.

26. La idea, potent, de cooperació interempresarial és la que es pretén subratllar. Les formes poden variar en funció dels casos analitzats: tant si són clústers en el sentit estricte exposat per M. Porter –amb sòlida participació de la universitat en la configuració de «triples hèlixs»– com si s'adverteixen exemples que encaixen millor amb els plantejaments marshallians de «districte», l'activitat turística no és aliena a escenaris reconeguts en l'economia industrial. O, amb plantejaments més actualitzats, com el d'*open society*, en què parlem ja de «quàdruples hèlixs» amb la incorporació d'un protagonisme principal per part de la societat, fins el punt que són la base de models innovadors en societats fortament terciaritzades, com és ara el cas del 22@ de Barcelona o del projecte del Nou Llevant a Palma. Cf. M. PORTER, *The Competitive Advantage of Nations*, Londres, MacMillan, 1990. Sobre aquests aspectes, és fonamental el treball de M. BARCELÓ, *Innocities*, Amazon, 2021.

27. Aquest plantejament no eludeix la classificació de les grans revolucions tecnològiques plantejada per Kuznets –amb influències clares de Kondratieff i la idea de cicle econòmic afavo-

2. Necessitem noves dades, a partir de les ja disponibles, que elaborin una relectura del procés de creixement i dels costos que pot inferir una transició: els indicadors biofísics. Els resultats del seu processament poden marcar una tendència inequívoca que faci més palpable la «saturació» turística (de moment, és suficient parlar d'intensitat turística). Amb aquestes variables, la percepció subjectiva passa a un terreny més objectivable. La següent derivada consistiria a acoblar una selecció acurada d'indicadors de caràcter biofísic que permetin determinar el nivell real de les externalitats ambientals de l'activitat turística, també al marge de les sensacions o de les observacions particulars i/o parcials. Ara bé, quins indicadors? En aquest sentit, hi ha propostes molt variades des de les ciències socials a Balears (geografia, economia, història econòmica). La turismofòbia se sustenta sobre apreciacions particulars o observacions puntuals, certes o exagerades; els defensors acrítics d'un turisme convencional i ben conegut, creuen que amb només uns retocs i alguns maquillatges el problema es resol. És per aquest motiu que fixar variables científiques esdevé un objectiu essencial. Incorporar magnituds biofísiques, amb un plantejament holístic representa un repte essencial per al científic social.

Un intent per a mesurar els costos de transició

CAP A UNA DEFINICIÓ DELS COSTOS DE TRANSICIÓ

El cost de transició en una economia en evolució representa els esforços de tota mena –econòmics, socials, culturals, polítics, com hem indicat– que suporten aquelles estructures que enguagen nous processos de desenvolupament. El tema és clar: si una pauta de creixement hom considera que palesa signes d'esgotament per problemes de competitivitat, l'adopció de noves coordenades per a refermar la permanència de l'avenç econòmic no té un cost zero, com hem dit. Estem davant d'una obvietat que sovint s'ignora. Aquesta qüestió ultrapassa amb escreix els límits de les declaracions formals de caire teòric i/o acadèmic. Les diferents opcions polítiques poden abordar la situació amb perspectives dispars i amb una agenda executiva diferent. Però si de debò es vol discutir de manera pregona què pot significar can-

rida per Schumpeter–, ni, per descomptat, és aliè a les tesis clàssiques de T. Kuhn amb relació al nucli central del canvi tècnic. La visió que ací es defensa –i que sembla acceptable per analitzar el turisme de masses en la seva trajectòria històrica i, per extensió, l'economia balear– s'inscriu en el pensament que la revolució tecnològica suposa una explosió de nous productes (ofertes turístiques), de noves activitats i infraestructures (serveis derivats, hotels, apartaments, grans ressorts), que condueixen cap a un altre paradigma tecnoeconòmic (l'economia turística, amb tots els seus derivats cap a activitats quaternàries i quinàries). Aquest plantejament representa una guia innovadora per a empresaris, tècnics, professionals, treballadors, consumidors, inversors, acadèmics, que afecta decisions individuals i col·lectives, amb un intens sentit d'interactua-ció, i, com a resultat final, de propagació del conjunt de tecnologies explorades i incentivades. Sobre tot això, és de gran utilitat el clàssic estudi de N. ROSENBERG, *Dentro de la caja negra. Tecnología y economía*, Barcelona, Gustavo Gili, 1979.

viar de model de creixement, sense demagògies ni alarmismes, aleshores cal emplenar de contingut els conceptes. En aquest sentit, no es pot perdre de vista mai el context en què es mou l'economia balear: el de la Unió Europea i el de la conca mediterrània. En aquests espais determinants, el model social europeu és un referent clau que pretén preservar les importants quotes de benestar social assolides en els camps de la sanitat, l'educació, els serveis socials o les infraestructures.

Ara bé, i tornant a les Illes, l'aprofundiment i la maduració d'aquest model social europeu suggereixen tot un seguit d'efectes en termes de desavenços i beneficis socials que no es troben sincronitzats en el temps i que no són fàcils de percebre pels agents socials. És ací on rau una bona part de la dificultat que es presenta a Balears a l'hora de mantenir la complicitat social en el canvi de model. Això es deu al fet que els costos a curt termini afloren tot d'una en determinats segments de la població. En aquest respecte, és prou conegut que en les economies turístiques sovint la indústria turística o la societat no perceben els errors com a tals en el moment en què es projecten o realitzen. Això comporta un problema de primera magnitud. Si no hi ha consciència precisa dels costos i, en canvi, sí que n'hi ha dels beneficis a curt termini, la dificultat que poden tenir els governants per impedir que els efectes externs negatius es produeixin pot ser gran, i, en el supòsit que intentin evitars-los, es veuran castigats, tant pels grups de pressió com electoralment. En aquest respecte, només cal veure la resposta desplegada sobre el tema de l'anomenada *ecotaxa* (l'impost de pernотacions turístiques; en rigor, una mitjana d'un euro per nit d'estada) o quant a la pretesa crisi turística de perfils apocalíptics la temporada 2002 –una gran ironia, si es contrasta amb el que es viu durant l'època de la pandèmia sorgida el 2020–, per entendre que no és fàcil trobar un consens que adobi noves perspectives de creixement. L'ecotaxa es podria pensar que forma part d'aquest cost de transició que, en concret, no té un impacte negatiu sobre el conjunt de la població ni sobre l'estat de l'economia turística. La derogació del dit impost, en el seu moment, ha passat factura, car desapareixen entrades de gran importància, que haguessin facilitat recursos cabdals per a l'economia pública. Perquè existeixen components que exigiran fortes injeccions pressupostàries que, si no se cerca cap remei, haurien de sortir d'un pressupost autonòmic que a hores d'ara és limitat.

En efecte, aquests costos de transició –canvis graduals en les activitats, nous processos de formació, adaptabilitat tecnològica, etc.– poden significar tensar la hisenda pública insular, ja que és possible que les sol·licituds de les demandes des del vessant de la despesa puguin desbordar amb facilitat els ingressos, bàsicament per tres raons:

- Perquè a Balears hi ha dèficits històrics en infraestructures i capital social de tota mena, que tenen una incidència negativa palesa en la competitivitat de les empreses i en la vida quotidiana dels ciutadans.
- Perquè els reptes plantejats en relació amb el medi ambient seran creixents durant els anys vinents, i encara que molts ja estaven establerts amb anterioritat, és en el marc d'aquest inici del segle XXI quan se significaran amb més força.
- Perquè el nou model social europeu vol fer compatible el desenvolupament econòmic sostenible amb la qualitat de vida i la cohesió social.

En aquest nou marc, es va prenent consciència de la necessitat d'afrontar els acusats dèficits socials, que en el cas de Balears són d'existència provada, malgrat els equívocs que infereix l'alta renda per habitant, tot i la pèrdua evident de posicions des de 1985, en contrast amb la resta de comunitats autònomes. Per totes aquestes raons, és plausible pensar que els progressos que cal fer en matèria de finances hagin de descansar en altres fonts i instruments, un dels quals hauria de ser el desplegament racional i efectiu de la Llei del règim especial de les Illes Balears, que hauria de derivar cap a un necessari pacte polític per poder millorar l'arquitectura del finançament.²⁸

La disjuntiva és clara. Per una banda, deixar que el mercat actuï sense cap mena d'intervenció pot tranquil·litzar els acòlits del liberalisme econòmic, encara que ens pot conduir a un difícil coll d'ampolla, ja intuït i assenyalat des de la segona meitat dels anys noranta per grans empresaris hotelers, polítics i experts. Però, per una altra banda, auxiliar des de l'administració un canvi en el model de creixement, tenint present sempre que es treballa en una economia de mercat –i que, per tant, hi intervenen molts agents econòmics que incideixen amb les seves decisions sobre l'evolució d'aquest mercat–, significa trobar fórmules de finançament que evitin que una part important dels recursos generats a Balears surtin de l'arxipèlag. La inactivitat –o el *laissez faire*, com es vulgui– no només és poc recomanable, sinó que pot arribar a ser una mostra més d'insensatesa.

CONCRETANT LA PROPOSTA DE TREBALL

Hem treballat amb dues metodologies:

Visió macroeconòmica, general

Després d'aquest emmarcament teòric, que considerem necessari, passem ara a concretar. Per anar a un escenari que ens acosti als costos de transició hem fet alguns càlculs preliminars sobre les variacions que patirien les macromagnituds

28. Respecte a això, cal no confondre les tres columnes essencials del finançament autònom: el model de finançament, les inversions estatutàries i el REB i, com a derivada, la discussió sobre les balances fiscals. En el model de finançament, que acabà aprovant el Consejo de Política Fiscal y Financiera, és a dir, amb el govern central i les comunitats autònomes, la posició de Balears ha millorat força amb el model de 2009, atès que ha passat d'estar 21 punts per sota de la mitjana de finançament per càpita (índex 79 sobre 100), el 2008, a fregar o superar lleugerament dita mitjana (entre 96 i 103 sobre 100, segons diferents fonts). És important no ignorar això per tal de no incórrer en errades freqüents quant a les reivindicacions d'un millor finançament per a Balears, quan, per exemple, hom persisteix a arribar a una mitjana que, a hores d'ara, ja s'ha assolit, per la qual cosa errem en el plantejament negociador. Al nostre entendre, el nucli de debat radica ara en el principi d'ordinalitat i en la consecució efectiva del REB, que integrarà el programa d'inversions estatutàries i els costos d'insularitat.

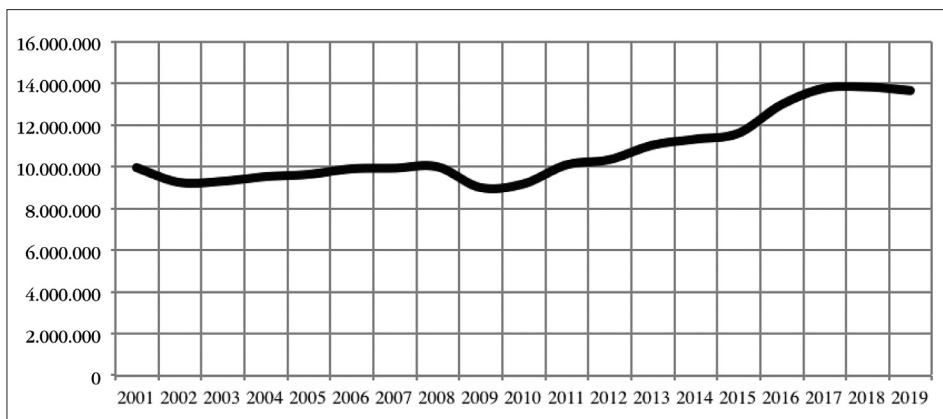
balears si el turisme davallés al 50%. És un plantejament discutible, però gens excèntric, no hi ha dubte: nosaltres no entrem a debatre perquè un 50% i no una altra dada, atenant que no ens sentim capaços d'acotar-la tant.²⁹ El nostre simulador pot permetre l'adopció de diferents escenaris; altres experts poden proposar exercicis consemblants, que caldria discutir amb rigor i metodologies contrastades. Però partim d'aquesta proposta feta des dels àmbits assenyalats, car totes les propostes que enllacen amb la teoria del decreixement o que postulen canvis en el model productiu remetent a una moderació en l'entrada dels visitants, o bé a una orientació que Ricard Pié ha qualificat com a «turisme líquid», tot emulant l'accepció de Zygmund Bauman.³⁰ Per a obtenir una aproximació al que podria significar per a l'economia balear aquesta contracció, hem treballat amb les fonts següents, amb la idea central d'analitzar, en concret, les dades disponibles, per tal d'evitar especulacions (les dades completes es recullen a la taula 1). La base, recordem-ho, rau a situar el nombre de turistes a la meitat dels arribats el 2019:

a) Turistes estrangers. La primera sèrie que hem cercat és la de turistes. Hem començat amb l'anàlisi dels turistes totals, però per a Balears sols estan disponibles des de 2009. Així que hem passat als turistes estrangers. Però no hem estat capaços de fer un enllaç mínimament acceptable més enllà de 2001. Podem comprovar que el 2020 el nombre de turistes va ser el 72% del de 2019, de manera que queda lluny del 50% cercat.

29. Prenem aquesta referència perquè és la que ha circulat en algunes declaracions fetes des de veus solvents: la Secretaria de Palma XXI, una important entitat que aglutina professionals de tota mena (professors, arquitectes, economistes, activistes, geògrafs), preocupats pels nivells de saturació existents a la ciutat de Palma arran de la vinguda de creuers, als quals cal sumar altres segments turístics presents en temporada alta.

30. Sobre el concepte de decreixement, a tall d'iniciació: REVISTA SILENCE, *Objetivo decrecimiento*, Barcelona, Leqtor, 2006; S. LATOUCHE, *L'invenzione dell'Economia. L'artificio culturale della naturalità del mercato*, Roma, Arianna Editrice, Roma, 2005; S. LATOUCHE, *La apuesta por el decrecimiento*, Barcelona, Icaria, 2008. Vegeu igualment: E. CAÑADA i I. MURRAY (ed.), *Turistificación global. Perspectivas críticas en turismo*, Barcelona, Icaria, 2019. Pel que fa al «turisme líquid»: R. PIÉ, *Turismo líquido*, Barcelona, Universitat Politècnica de Catalunya - Universidad de Málaga, 2013.

GRÀFIC 1
Turistes estrangers a Balears

TAULA 1
Algunes variables importants per a calcular els costos de transició a Balears

Any	1 Turistes estrangers	2 Viatgers en hotels	3 Passatgers arribats als aeroports	4 Ocupació total (milers)	5 Afiliats TGSS	6 Ocupats EPA (milers)	7 PIB en índex de volum (base 2000)
1996		4.824.224	10.254.379	295,8	290.728	285,7	82,8
1997		4.923.472	11.022.279	320,9	303.714	305,5	87,8
1998		5.633.248	11.835.784	343,4	325.147	315,4	90,6
1999		7.044.671	12.904.702	369,6	348.658	339,8	95,8
2000		6.687.569	13.243.839	404,6	369.821	371,4	100,0
2001	9.961.947	6.974.343	13.134.806	419,9	384.313	384,4	102,4
2002	9.273.817	6.305.858	12.227.088	429,6	390.589	405,3	103,0
2003	9.329.218	6.703.023	12.919.492	441,9	392.469	422,3	104,2
2004	9.546.218	6.868.737	13.498.037	458,0	399.278	441,0	106,2
2005	9.657.516	7.200.630	13.913.302	490,0	421.246	464,6	110,2
2006	9.922.447	8.359.873	14.685.102	510,6	441.279	494,8	114,0
2007	9.956.426	8.109.345	15.311.418	533,1	455.694	509,7	118,2
2008	10.020.782	7.963.074	14.979.728	535,1	452.244	513,5	120,0
2009	9.024.439	7.075.296	14.049.234	503,3	422.638	484,3	115,3
2010	9.201.823	7.543.554	14.282.663	491,1	411.617	478,4	115,1

<i>Any</i>	<i>1</i> <i>Turistes</i> <i>estrangers</i>	<i>2</i> <i>Viatgers</i> <i>en hotels</i>	<i>3</i> <i>Passatgers</i> <i>arribats als</i> <i>aeroports</i>	<i>4</i> <i>Ocupació</i> <i>total</i> <i>(milers)</i>	<i>5</i> <i>Afiliats</i> <i>TGSS</i>	<i>6</i> <i>Ocupats</i> <i>EPA</i> <i>(milers)</i>	<i>7</i> <i>PIB en índex</i> <i>de volum</i> <i>(base 2000)</i>
2011	10.111.332	8.378.477	15.413.925	478,2	405.113	465,1	114,9
2012	10.365.709	8.461.855	15.346.665	464,8	395.784	471,8	113,3
2013	11.057.458	8.563.403	15.484.324	451,8	397.861	475,8	111,8
2014	11.348.259	8.521.562	15.916.740	462,9	410.635	482,9	115,2
2015	11.630.477	8.833.485	16.477.144	474,8	432.487	509,6	119,9
2016	12.997.549	9.878.710	18.363.889	486,0	455.257	530,6	125,2
2017	13.792.296	10.165.058	19.592.049	499,9	480.471	537,5	129,1
2018	13.851.598	10.322.811	20.250.464	514,3	496.712	560,1	132,3
2019	13.680.923	10.582.064	20.640.255	526,0	506.882	571,2	134,5

Nota metodològica: s'ha obviat el canvi metodològic del 2015. Explicacions columnes:

a) Columna 2: variacions 1997 sobre 2019: -53,5%. Pèrdua 1997 sobre 2019: -5.658.592.

b) Columna 3: variacions 1997 sobre 2019: -46,6%. Pèrdua 1997 sobre 2019: -9.617.976.

c) Columna 4: variacions 1997 sobre 2019: -39%. Pèrdua 1997 sobre 2019: -205.000.

d) Columna 5: variacions 1997 sobre 2019: -40,1%. Pèrdua 1997 sobre 2019: -203.168.

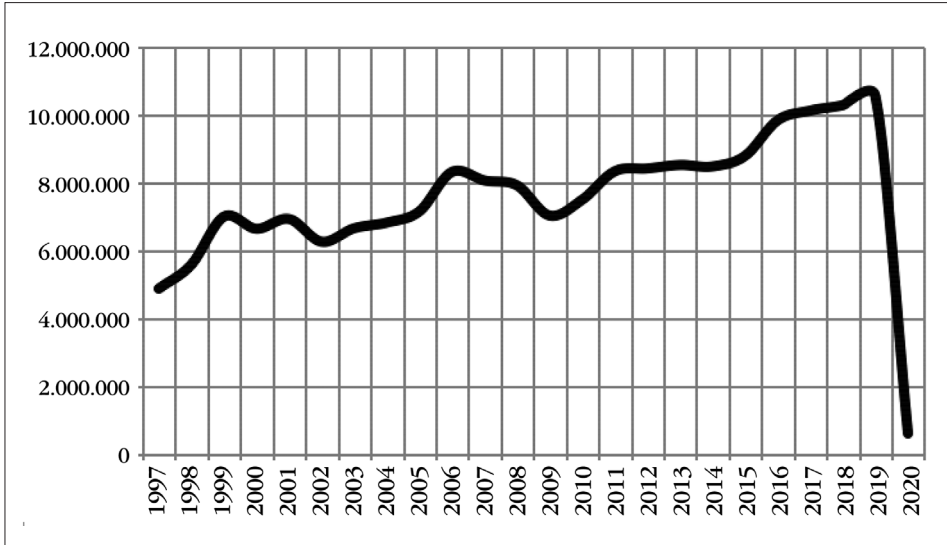
e) Columna 6: variacions 1997 sobre 2019: -46,5%. Pèrdua 1997 sobre 2019: -266.000.

f) Columna 7: variacions 1997 sobre 2019: -34,7%. Pèrdua 1997 sobre 2019: -11.711,8 milions d'euros constants de 2019.

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE, TGSS, AENA i IBESTAT.

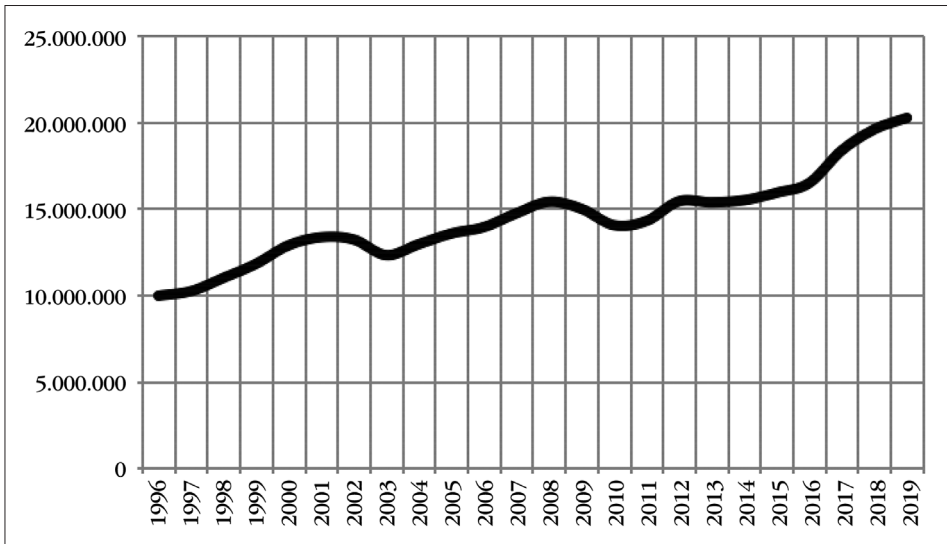
b) Viat_Hotels. La macromagnitud següent en la qual hem pensat han estat els viatgers. Les dades són a l'INE des de 1999. En aquest cas, hem pogut enllaçar amb una sèrie històrica que s'inicia el 1984 per a Illes Balears. L'any que té un nombre de viatgers inferior al 50% de 2019 és el 1997.

GRÀFIC 2
Viatgers als hotels a Balears

c) Pax_Aeri. Per a confirmar-ho, ens hem fixat en la sèrie de passatgers arribats per via aèria a les Balears. Com a *proxy* no està malament. Veurem que el primer any inferior al 50% és el 1996; molt proper, doncs, al 1997.

GRÀFIC 3
Passatgers arribats per via aèria a Balears

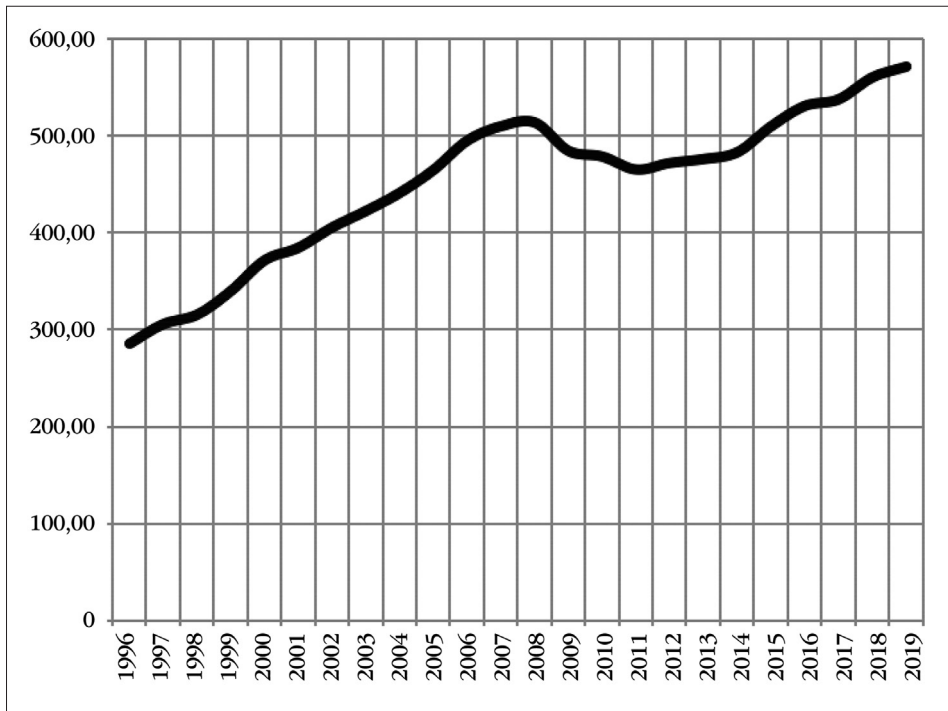
d) CRE_INE. Amb l'any de referència trobat, hem enllaçat les sèries de creixement de l'INE. Les conclusions són aquestes:

- Tornar als nivells de l'any 1997 –l'any en què el nombre de turistes és un 50% dels que va haver el 2019– suposaria una pèrdua de PIB d'un -34,7% a les Illes.
- Per això de les magnituds relatives (una caiguda d'un 50% i una pujada del 50% no ens torna al punt inicial, si no sols al 75%), la producció de 2019 és un 53,2% superior a la de 1997.

e) CRE_INE_Otros_Ind. En termes d'ocupació total, la caiguda seria del -39%. Per a la remuneració d'assalariats i per a l'ocupació assalariada, encara no tenim la dada de 2019 (sortirà el desembre de 2020 i, a més, la remuneració dels assalariats està afectada per la inflació).

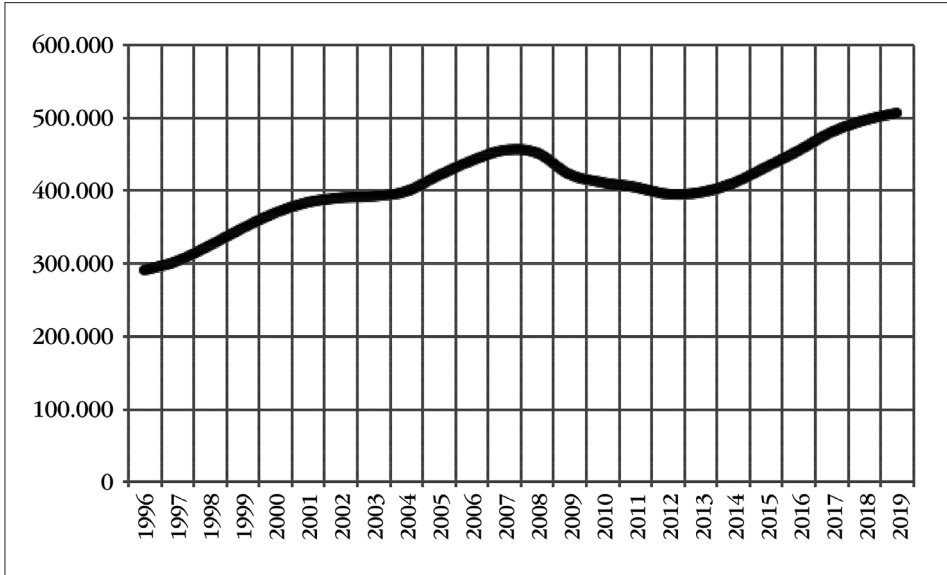
f) EPA. Hem enllaçat (salvant canvis de base poblacional) les sèries d'ocupats d'EPA. Si es tornés als nivells de 1997, això inferiria una caiguda en el nombre d'ocupats de 2019 d'un -46,5% a les Illes Balears.

GRÀFIC 4
Dades d'ocupació, segon l'EPA. Balears. Mitjanes anuals, en milers.
Variació 1997/2019: -46,5%

g) Afiliació a la Seguretat Social. També hem considerat les sèries d'afiliats a la Tresoreria General de la Seguretat Social. Els nombres que surten són molt semblants als dels ocupats d'EPA: caiguda d'un -40,1% a les Illes Balears.

GRÀFIC 5
Afiliació a la Seguretat Social. Balears. Mitjanes anuals.
 Variació 1997/2019: -40,1%

TAULA 2
Aproximació als costos de transició. Impacte econòmic si es reduís el nombre de turistes un 50%(*)

1. Caiguda del PIB	-34,7
2. Ocupació total, dades EPA	-46,5
3. Afiliació a la Seguretat Social	-40,1
4. Viatgers en hotels	-53,5
5. Passatgers arribats als aeroports	-46,6
6. Xifra absoluta caiguda del PIB	11.711,8 milions €

* L'any de referencia és 1997, amb relació a 2019.

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE, TGSS, AENA i IBESTAT.

En resum, el recopilatori de les dades essencials, que provenen de la taula 1, es presenta a la taula 2. Els sis indicadors que recull la taula 2 ens acosten al cost de transició que suposaria, amb dades de 2019, tornar als nivells de 1997, quan el

nombre de turistes era aproximadament la meitat de l'assolit el 2019. El supòsit continua amb un nou desafiament: ¿com s'ha d'encarar el problema que suposaria una caiguda del PIB de l'ordre d'11,7 mil milions d'euros, amb els impactes sobre el mercat de treball i el personal registrat a la Seguretat Social? La gran quantitat de preguntes sense respostes demostra que la recerca no ha fet més que començar.

Una visió més focalitzada a les places turístiques

Un plantejament més ajustat i encara molt més concret seria la hipòtesi sobre el nombre de places d'oferta turística que es poden considerar obsoletes, que es podria estimar de l'ordre del 15%, equivalent a unes 70.000 places. Segons aquesta hipòtesi de treball, els costos podrien ser els següents:

- Despesa turística 2019 total: 16.511 milions €.
- Reducció del 15%: 2.477 milions € de despesa turística anual.

Si suposem una relació del PIB turístic respecte a la despesa turística del 0,7215,³¹ aleshores la reducció del PIB turístic anual seria de 1.787 milions €, equivalent al conjunt d'activitats dels serveis d'activitats artístiques, recreatives i d'entreteniment, reparació d'articles d'ús domèstic i altres serveis. Si el cost es reparteix al llarg de 10 anys, la xifra anual en termes de VAB seria d'uns 180 milions €, equivalent al que genera l'activitat del sector primari, que està a l'entorn dels 200 milions € anuals. Aquest cost d'oportunitat no representa cap problema per a l'economia de les Illes Balears, ja que només la millora de la qualitat i del preu del producte turístic el podria absorbir sense cap disrupció important.

No obstant això, la recerca planteja nous desafiaments, que van més enllà del nombre estricte de turistes, i que s'han apuntat més amunt: la urgència d'una nova mètrica per a treballar l'economia aplicada i la història econòmica més recent, vinculada a transformacions econòmiques regionals, com és el cas que ens ocupa. Apuntem unes coordenades de reflexió:

a) Cal conèixer el requeriment total de materials (o intensitat material) amb la metodologia Eurostat (que prové, entre d'altres, de l'Institut d'Ecologia Social de Viena i també del Wüpertal Institute: <https://www.pnas.org/content/pnas/114/8/1880.full.pdf>; <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0959378019305138>; vegeu igualment: <https://www.fuhem.es/2016/02/19/el-metabolismo-economico-regional-espanol-publicado-por-fuhem-ecosocial/>). El càlcul en tones és interessant per tal de desagregar-lo per fraccions i identificar, per exemple, el pes dels materials de construcció. Això permet comparar el pes econòmic d'aquest sector (en termes de valor afegit sectorial dins el PIB, i també d'ocupació i salaris) i el pes estricte en

31. Els comptes satèl·lits del turisme per a l'any 2014 estimen un PIB turístic de 7.019 milions d'euros i una despesa turística de 9.728 milions d'euros, la qual cosa dona una relació PIB turístic / despesa turística del 0,72. Agafem aquesta relació ací per a poder fer el càlcul d'aquest cost d'oportunitat, ja que aquesta és ara la valoració oficial que fa el Govern d'aquesta relació.

termes materials. Aquesta desagregació entre diferents tipus de materials possibilita separar la indústria de la construcció, per exemple; però també seria possible estendre això a uns altres sectors. El mateix podríem fer respecte a l'energia entre transport, indústria, serveis, etc. L'únic problema és que això exigeix disposar dels balanços energètics i de materials. Alhora, es poden calcular les balances físiques de comerç exterior, tal com ja s'ha fet per a geografies molt més àmplies.

b) És important saber quins són els límits de cada tipus d'anàlisi en funció de la metodologia emprada, per tal de tenir-los en compte en la interpretació de resultats i saber què els podem demanar i què no. La via consistent a comptar cada indicador en els seus propis termes per després efectuar correlacions i obtenir sèries històriques de l'evolució de les intensitats en termes de PIB ens sembla millor que l'intent de convertir els impactes ambientals a unitats monetàries, per acabar fent només una comptabilitat de cost-benefici purament crematística. Aquesta seria una idea central de l'economia ambiental més ortodoxa, que tracta de reduir tots els impactes ecològics a claus monetàries. Ara bé, cal saber també quins són els límits d'aquest tipus de recerca i sobretot quina és la base teòrica.

c) En el nostre plantejament analític, no hi ha encara cap model teòric al darrere, ni tampoc cap criteri per establir l·lindars de sostenibilitat o insostenibilitat. Aquests l·lindars es poden incloure en l'avaluació, prenent els que ja estan políticament acordats (com ara l'Acord de París pel Clima, les recomanacions de l'IPCC, els objectius comunitaris de la UE, la transició ecològica a Espanya, etc.). Però sense un model al darrere no es poden avaluar escenaris prospectius. És a dir, l'objectiu és marcar un disseny integral del conjunt de polítiques públiques que estiguin orientades de manera integrada cap a una transició justa envers escenaris de més sostenibilitat. Aquest és el gran repte analític que tenim per endavant.

d) A la vegada, això també és un gran desafiament a l'hora de comunicar a la gent un problema, el de l'actual insostenibilitat del model econòmic vigent, que és intrínsecament complex, multidimensional i multiescalar. La combinació d'indicadors diferents mesurats en unitats diferents és necessària. Però l'anàlisi multicriteri que requereix esdevé molt complicada perquè pugui ser entenedora per al gran públic. I també per poder fer escenaris predictius fiables. D'ací sorgeixen diverses iniciatives, o línies de recerca, amb l'objecte de generar anàlisis integrades i indicadors o índexs sintètics:

- La petjada ecològica va ser un primer intent, que ha tingut molt d'èxit malgrat l'enorme debat crític que ha suscitat dins de l'economia ecològica.³² Hi ha molts arguments en el sentit que es tracta d'un mal indicador d'impacte ambiental. Un d'aquests arguments és de caràcter distributiu: la petjada ecològica capta l'apropiació desigual de la biocapacitat terrestre per a les cistelles de consum final de diverses poblacions del món. Però ho fa prenent com a donades les tecnologies

32. Per a Balears, vegeu I. MURRAY, «La petjada ecològica de les Balears», *Estudis d'Història Econòmica* 19, 2002 (número monogràfic, I. MURRAY i A. ARTIGUES [coord.], Economia Ecològica i Ciències Socials).

- i les formes de gestió dels recursos naturals mitjançes a tota la terra en cada moment donat. Per tant, la seva diagnosi no és útil per generar escenaris prospectius sobre com es poden canviar, i amb quines prioritats, aquestes tecnologies i formes de producció i consum per avançar cap a escenaris més sostenibles.
- Un pas endavant en la línia multicriteri és el *Doughnut Economics* de Kate Raworth (vegeu: <https://www.nature.com/articles/s41893-018-0021-4>). Per exemple, existeix un projecte amb Doughnut Economics Lab (DEAL) de Kate Raworth per aplicar el *doughnut* a la ciutat de Barcelona. Aquest treball el dirigeix Enric Tello. El cas podria ser d'interès també per a Balears.
 - Una resposta contundent i efectiva pot passar per l'*Environmentally-Extended Input-Output Analysis* (<https://www.exiobase.eu/>; <http://www.wiod.org/home>). Les anàlisis I/O se solen enfocar de manera molt convencional. Però, igualment, poden permetre desenvolupar-lo en una línia reproductiva, tot vinculant les visions clàssiques de Wasilly Leontiev, Piero Sraffa i Nicholas Georgescu-Roegen, que ajuden a obrir nous camins a la recerca.

A tall de conclusió

A partir del que s'ha exposat, s'hi imposen diversos interrogants; per exemple: com es pot fer més sostenible una economia de serveis? Quina capacitat de càrrega té? Les dues preguntes són senzilles pel que fa a la formulació i afecten de ple l'economia balear en el seu conjunt; però tenen difícil resposta. Es disposa d'un conjunt ampli d'indicadors biofísics per a Balears, bona part dels quals han estat publicats en les *Memòries* del Consell Econòmic i Social de les Illes Balears; però també de diferents autors, que han fet un treball molt rellevant al respecte, i que hem esmentat a les planes precedents. Ara bé, es tracta de materials molt dispersos, desiguals, i en ocasions poc explicatius. Això dificulta la seva possible aplicabilitat a polítiques públiques, atès que caldria que les administracions tinguessin el compromís ferm de mantenir actius els procediments de recollida i sistematització de les dades. Aquest instrumental resultaria determinant per a una diagnosi més encertada, de caràcter holístic. La clau demogràfica és essencial. I un dels indicadors més notori és l'Índex de pressió humana (IPH), que elabora des de 2008 elabora l'IBESTAT (Institut Balear d'Estadística), amb dades que arrenquen des de 1997; una variable dinàmica que permet apreciar dia a dia l'evolució del contingent poblacional a les Balears, amb desagregació insular (Mallorca, Menorca, Eivissa-Formentera). L'elaboració d'aquest índex representa una opció metodològica regular per part de l'administració pública, que l'ha incorporat a la seva agenda de treball. Això és una gran virtut. El canvi de la pressió demogràfica que hi hauria si es passés dels nivells de 2019 als de 1997 a les Illes Balears seria de -35,9%. El màxim anual cauria un -30,1% i el mínim un -35,7%. Això voldria dir que la pressió sobre el territori també seria sensiblement inferior a l'actual.

Així, doncs, i recapitulant, canviar o reformular –es digui com es vulgui; no és sensat entrar en disquisicions semàntiques– el model de creixement i entendre els costos de transició que en comporta, infereix:

- a) Tenir present que no es pot fer ràpidament, ni mitjançant normatives estrictes. El temps històric té un paper fonamental, de manera que allò que és més assenyat és que a cada legislatura s'observin signes inequívocs que insinuen una transició, per modesta que sigui. La història econòmica esdevé ací un instrument important d'anàlisi.
- b) Considerar que la pauta actual de creixement té límits, rendiments decreixents, tal com s'exposa en recerques recents.³³ Acceptar aquesta tesi suposa adoptar una visió més estratègica, en què en principi hauria de participar bona part de l'espectre polític i socioeconòmic.
- c) Determinar, com a derivada de b) que cal aprofundir en aquelles activitats econòmiques que mostren clares pulsacions de mercat, que han demostrat la seva solvència. Això remet a la diversificació del sector terciari de l'economia balear, un tema sobre el qual tenim moltes intuïcions, però no sempre certes en la investigació científica.
- d) Adoptar paràmetres molt específics que enllacin amb la sostenibilitat ecològica, tot assumint que el capital natural existent a les Illes és escàs i molt valuós. Però que no té preu. Tal plantejament invoca la urgència per mesurar l'economia balear amb indicadors alternatius, que se situïn al costat del PIB per tal de complementar-lo i matisar-lo. No cal entestar-se a trobar una eina perfecta en aquest punt, sinó a iniciar una tasca important que, al seu torn, també s'incardina en el possible canvi de model.³⁴
- e) No menystenir, ni satanitzar ni enaltir acríticament un sector productiu. L'agricultura i la indústria tradicional tenen recorreguts limitats, màxim si es compara

33. Especialment als treballs de C. Manera i F. Navinés, publicats els darrers cinc anys. La noció de rendiments decreixents s'ha aplicat tant a l'economia turística de Balears com, en un programa d'investigació més ample, a l'evolució de la productivitat del capital en economies avançades, amb resultats molt convincents que s'han publicat en *journals* d'un impacte acadèmic important. Sobre això, vegeu especialment pel que concerneix l'economia turística balear, MANERA i NAVINÉS, *La indústria...* Quant a una anàlisi internacional, C. MANERA, F. NAVINÉS i J. FRANCONETTI, «Distribución de la renta, beneficio y desigualdad: una aplicación a la historia económica de Estados Unidos, 1910-2010», *Revista de Economía Mundial* 42, 2016; «United States of America, European economy and inequality: a perspective from the economic history, 1910-2010», *The European Journal of Comparative Economics* 14, 1, 2017; «Going out of the Great Recession? Contrast between the United States and Europe: proposed work from economic history, 1960-2014», *Journal of Postkeynesian Economics* 42, 1, 2019, publicat en línia el 10 de maig de 2018; i C. MANERA, F. NAVINÉS, J. FRANCONETTI i J. PÉREZ-MONTIEL, «Crisi, desigualtat i anàlisi econòmica, 1910-2015: alguns instruments de l'economia clàssica», *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales* XXIII, 610, 2019.

34. C. MANERA, J. GARAU i E. SERRANO, «The evolution and impact of tourism in the Mediterranean: the case of islands regions, 1990-2002», *Cuadernos de Turismo* 37, 2016. La confecció d'un indicador sintètic de la intensitat turística a escala internacional, a: C. MANERA i E. VALLE, «Tourist intensity in the world, 1995-2015: two measurement proposals», *Sustainability*, 2018, publicat en línia: www.mdpi.com/journal/sustainability. Una aportació molt concreta d'indicadors biofísics per a Balears, a C. MANERA, J. PÉREZ-MONTIEL i F. NAVINÉS, «Non-chrematistic indicators and growth in the Balearic Islands (Spain), 2000-2015», *Symphonya. Emerging Issues in Management*, en curs de publicació, 2021.

amb altres moments històrics. Però no hi ha dubte que encara poden mantenir presències econòmiques amb l'adopció de valors afegits més elevats –tecnologia, innovació, disseny, noves estratègies de màrqueting–. El turisme és tractor, i ignorar això suposa eludir tot un fonament econòmic que també és històric, detectable des dels anys 1920 amb xifres rellevants, tot i que les grans expansions es generen arran de la dècada de 1960.³⁵

- f) Entendre que els sectors econòmics no s'improvisen. La derivada de e) és clara: nosaltres estem parlant d'activitats concretes, tangibles, reconegudes avui dia en el mercat balear, a les diferents illes. No ens inventem projectes, ni produccions. En aquest respecte, sabem que la diversitat econòmica, per exemple, a la ciutat de Palma és superior del que hom podia creure, atenent la recerca de C. Rozenblat i P. Cicille, a partir d'un estudi sobre ciutats de més de tres-cents mil habitants a Europa.³⁶ Ho reiterem: explorar aquesta diversitat és important per a determinar millor noves pautes de creixement i albirar amb més precisió els costos de transició.
- g) Tenir clar que la principal xifra resultant del nostre exercici, 11.700 milions € com a costos de transició si l'objectiu és una reducció del turisme a la meitat, infereix, al seu torn, la destrucció de llocs de treball i, per tant, de cotitzacions, que caldria esbrinar com es rescabalen. I rumiar quins dics de contenció es posen per sufragar això, sempre que el supòsit es produís. D'altra banda, hi ha un altre factor que no es pot pas negligir: els desitjos d'uns col·lectius socials, partits polítics, sindicats, experts, han de tenir presents les coordenades operatives en què ens movem, l'economia de mercat, el capitalisme amb les seves capacitats de mutació, tal com indica Branko Milanovic. Això vol remarcar, un cop més, que els sectors econòmics no sorgeixen del no-res, que no estem inserits en una economia postcapitalista i que calen inversions, públiques i privades, iniciatives empresarials i visions clares de les demandes per a nous nínxols de producció i, per tant, d'ocupació.
- h) Les decisions que es prenen en polítiques públiques tenen la característica essencial de la inexactitud: són generalment insatisfactòries per a franges de població, de manera que sempre hi ha costos d'oportunitat. El tema és complex. I precisament per això urgeix ser curós a l'hora d'emetre perspectives possibles de futur, tenint en compte que els canvis ràpids i abruptes sempre han tingut, en el decurs de la història econòmica, costos molt elevats. Igualment, resultaria alligador que les crítiques a l'actual model de creixement anessin acompa-

35. R. VALLEJO i C. LARRINAGA (dir.), *Los orígenes del turismo moderno en España. El nacimiento de un país turístico, 1900-1939*, Madrid, Sílex Universidad, 2018. Un emmarcament general, de tota la Mediterrània i per al període d'expansió turística, a C. MANERA i A. MOREY, «The growth of mass tourism in the Mediterranean, 1950-2010», *Journal of Economics and Finance (IOSR-JEF)* 7, 4, 2016. C. MANERA, R. MOLINA, J. PÉREZ-MONTIEL i M. MANERA-SALOM, «El turismo de masas como sistema de producción: la Revolución Turística en el Mediterráneo, 1949-2014», *Revista de Historia Industrial* 78, 2020.

36. C. ROZENBLAT i P. CICILLE, *Les villes européennes. Analyse comparative*, París, Datar/La Documentation Française, 2003.

nyades de vies plausibles d'actuació, i no entestar-se a perseverar de manera monòtona –i avorrida, per la seva inactivitat– en discursos ja massa coneguts. I poc operatius. En general, estem demostrant ser bons fent diagnosis, però poc eficients a l'hora d'aportar sortides aplicades (treballar junt a enginyers ens ajudaria molt a superar aquesta immobilitat).

- i) Si parlem d'uns 11.700 milions € com una primerenca *proxy* als costos de transició, la pregunta següent és d'on s'han d'obtenir els recursos necessaris per a forjar aquest model nou. La virtualitat del nostre exercici, pot ser justament aquesta: posar una xifra a la munió de conceptes, paraules i teories que tothom hem exposat en els darrers vint-i-cinc anys, quan hem parlat de canvi de model. Aquesta xifra de ben segur que és revisable, que s'ha d'observar des de tots els angles, que s'ha de polir i sofisticar. Som ben conscients de la importància de la crítica severa i argumentada. Però el número ara hi és, s'ha explicat com s'ha obtingut –amb una metodologia molt senzilla– i pot constituir un bon punt de partida per tal d'oferir als agents econòmics i socials una magnitud del que representa canviar un model de creixement, i no restar en l'immobilisme. Perquè del que es tractarà, aleshores, serà d'afinar inversions, formació, tecnologia, projectes arrelats al territori, interconnexions entre serveis i entre serveis i coneixement, entre altres possibles vectors.
- j) Reiterem: hom és conscient que l'exercici de càlcul pot ser plantejat de maneres diferents, i és sobre això, sobre la concreció i no sobre l'especulació, sobre el que caldrà incidir. Estem totalment oberts, com hem dit, a revisions, crítiques, matisacions, sempre que es facin amb l'ànim constructiu que igualment anima aquest text. Els resultats que es vagin obtenint conformaran un ventall de xifres que bastiran l'arc possible dels costos de transició, en funció de la metodologia emprada i de les variables analitzades. Però el més positiu és que, sigui quin sigui el panell de resultats, s'assolirà una dimensió crematística, en aquest punt totalment necessària, per saber què pot significar la transició econòmica. I contribuir a superar d'aquesta manera la llarga etapa retòrica en què ens trobem.

Arribats a aquest punt, és ben segur que el sant grial econòmic dels costos de transició en el canvi de model balear no l'hem pogut trobar. Aquesta és, si se'n permet de dir-ho, una gran aventura per a l'economia balear. Del que estem segurs, emperò, és que les nostres consideracions van en la direcció de fer prevaler la «bona economia» a partir de la fonamentació de dades i no només de discursos retòrics. Hem encetat una nova línia de treball, un petit filó en què cal picar per a aprofundir i especificar conceptes sempre invocats, com ara diversificació econòmica, sostenibilitat, competitivitat, decreixement, i fer-ho amb la troballa de noves vetes de dades que no les hem d'inventar: hi són. Però cal treballar-les amb una epistemologia renovadora.